

<https://doi.org/10.53656/ped2022-3.10>

Doctoral Researcher
Докторантски изследвания

ПРОБЛЕМЪТ С ДИСКРИМИНАЦИЯТА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ И ЗАСЯГАНЕТО МУ В ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Пънар Кязим

Висше училище по застраховане и финанси

Резюме. Целта на настоящото теоретично проучване е да се разпишат особеностите на дискриминацията и защитата от такава при децата в предучилищна възраст. Основната задача на разработката е да хвърли светлина върху дискриминацията срещу деца, нейните проявления и начините за разрешаване на казуси с дискриминация, нарочно или случайно, периодично или систематично възникващи в предучилищната среда. Ограниченията на разработката са свързани с обхващането на деца единствено в предучилищна възраст.

Ключови думи: дискриминация; гражданско образование; антидискриминация; предучилищно образование; права на децата

*„Никой не може да те накара
да се почувстваш несигурен в себе си
без твоето позволение“.*

Елинон Рузвелт

Въведение

„Държавите – страни по Конвенцията¹⁾ зачитат и осигуряват правата, предвидени в тази Конвенция, на всяко дете в пределите на своята юрисдикция без каквато и да е дискриминация, независимо от расата, цвета на кожата, пола, езика, религията, политическите или други възгледи, националния, етническият или социалният произход, имущественото състояние, инвалидност, рождение или друг статут на детето или на неговите родители или законни настойници²⁾“, гласи текстът от Конвенцията на ООН за правата на детето, приета през 1989 г. Днес тези думи звучат по-реалистично и актуално откогато и да било. Над 30 години след надлежното им разписване в Хартата, във времена, в които се приема, че различията между хората не водят до неравенство, а до създаване на индивидуалност, на отличителност, дискриминацията е все

по-актуален проблем, но деликатно заметен под черджето на мнимата непредубеденост. Особено в България. Особено сред децата в предучилищна и училищна възраст.

Същност и видове дискриминация

Като дискриминация се определя несправедливото или предубедено отношение към хора и групи от хора въз основа на техни характеристики като раса, пол, възраст или сексуална ориентация. Или още, нечестно отношение към едно лице поради тривиалната причина кое е то, какво е или в какво вярва. Дискриминацията е проявление на конкретно отношение, на конкретни действия спрямо човек, неравенство, проявяващо се поради субективни причини. Всеки човек има право да бъде третиран еднакво, да се възползва от своите човешки права без ограничения, да не бъде необосновано разграничаван. Когато се касаят децата, дискриминацията се свързва не само с различното третиране, а и с несъобразяване с отделните, различните, отличаващите се потребности на всяко едно дете. Дискриминацията по своята същност може да бъде пряка или непряка. Пряката дискриминация е произтичаща от стереотипи, отнасящи се до определени групи от хора. Например стереотипи, свързани с раса, етнос, сексуални предпочитания. Непряката дискриминация е произтичаща от идентично третиране на всички, което обаче идентично третиране рефлектира негативно при едни и позитивно при други хора. Например третиране еднакво на лица без и на лица с увреждания.

Теории на правата на децата като устои за (анти)дискриминация

Когато в самото начало на възникване на идеите за правата на детето се заговаря за тях, съществуването и прилагането им, две теории са на дневен ред – волева теория и теория на интереса. Волевата теория, която е в общи линии първа, поставя въпроса за правата по принцип като функционалност, осигуряваща контрол на техния носител срещу насрещно задължение. Тоест, тази теория залага на възникване на права вследствие на рационална мисловна дейност и осъзнати решения. Това изключва децата от групата на носители на права, тъй като рационалното мислене и възможността за контрол се развиват постепенно с напредване на възрастта и израстването на децата. Докато тази теория има своите привърженици, не може да се говори за права на детето, защото просто тя ги изключва. Теорията в този си вид може да се приеме като първи и най-сериозен израз на дискриминацията срещу децата.

Със започване на активната работа върху Конвенцията на ООН за правата на детето тя и волевата теория се превръщат във взаимоизключващи се и започва да се говори активно за теорията на интереса. Според тази теория правата имат за цел да защитават и допринасят за протекцията на интересите

на своя носител. Теорията автоматично превръща децата в носители на права, без да претендира да са и упражняващи тези права. Теорията на интереса оперира паралелно и в синхрон с Конвенцията и поставя основите на това, което днес познаваме като права на децата – действащи и приложими. И дава равни права на децата, което автоматично се проектира като антидискриминация – равни във всичко, включително и в правата си.

Законови и нормативни устои на забраната за дискриминация като част от правата на децата

Но красиви думи, оформени като предписание, остават само красиви думи, макар и зад тях да стоят сериозни намерения и сериозни цели. За да не бъде антидискриминацията срещу деца само на думи, а да се превърне в норма, която да се прилага чрез създаване на изискуеми защитни механизми, предотвратяващи пренебрежение, експлоатация и тормоз над децата, в Конвенцията се съдържа изричен текст, който разписва точно и ясно въпроса с дискриминацията, и по-точно с налагане на нейното отсъствие при третиране на децата. Този текст е свързан с принципа на равенство и осигурява реално, а не проформа прилагане на антидискриминацията. Текстът „Държавите – страни по Конвенцията, зачитат и осигуряват правата, предвидени в тази Конвенция, на всяко дете в пределите на своята юрисдикция без каквато и да е дискриминация, независимо от расата, цвета на кожата, пола, езика, религията, политическите или други възгледи, националния, етническият или социалният произход, имущественото състояние, инвалидност, рождение или друг статут на детето или на неговите родители или законни настойници...“ от Конвенцията осигурява не просто еднаквост и еднакво третиране, а справедливо, диференцирано третиране на децата според техните нужди. Допълнително е разписан текст, който индиректно може да се отнесе към въпроса с дискриминацията, а именно: „Държавите – страни ще осигурят на детето, което може да формира своите възгледи, правото да изразява тези възгледи свободно по всички въпроси, отнасящи се до детето, като на тях следва да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето“⁽³⁾.

Зараждането на обучението в антидискриминация в предучилищен етап

Въпреки че Конвенцията за правата на детето е в сила от далечната 1991 г. и съответно задълженията на страната ни за прилагане на активни политики в тази област да произтичат от ангажмента поет с подписването ѝ, едва с Общия коментар № 7 от 2005 г. на Комитета по правата на детето към ООН относно прилагане правата на децата в ранна детска възраст, започват да се повдигат въпросите, свързани с дискриминацията. Дискриминацията винаги

е била част от Конвенцията, но като че на територията на България е била винаги деликатно заобикаляна и скривана зад привидно по-важни въпроси, свързани с правата на децата. Дискриминацията дълги години е била налице, но не и на дневен ред. Тоест отчитало се е наличието на дискриминация, но въпросът не се е приемал за толкова актуален, че за него да се говори като за важна и злободневна тема. Паралелно с това през 2005 г., или две години преди приемането на страната като член на Европейския съюз, със създаване на Комисията за защита от дискриминация започват активно да се повдигат въпроси, свързани с дискриминацията. Следващата резонна стъпка е във всички сфери да започне да се изисква прилагане на недискриминация. Всичко това съответно рефлектира и върху образованието и след 2010 – 2012 г. постепенно детските градини и учебните заведения започват да приемат вътрешни правила и политики за недискриминация, а на малко по-късен етап на децата започва да се представя и преподава информация, релевантна на дискриминацията.

Необходимост от обучение в антидискриминация в гражданското образование и в предучилищен етап

Това, което е изписано в правната и законова рамка, в лицето на Конвенцията и други релевантни документи, приложими в България, трябва да достигне до децата. Начинът това да се случи, е всички права, задължения и антидискриминационни норми да се облекат в по-опростени думи, които чрез съответните педагогически похвати и методи, чрез игри и забавления под формата на интеракция учител – дете или дете – дете да достигнат до децата. Най-подходящо е това да се случи в рамките на гражданското образование и условно казано, под крилото на това направление, което в своята специфичност има за задача да постави основите на детското развитие, давайки отговори на въпросите за ролята на човека в обществото, с неговите права, задължения, свободи, ограничения и отговорности.

Друга причина, поради която дискриминацията и нейното изучаване и повдигане изобщо като тема е необходимо в часовете по гражданско образование, е, че този предмет е част от образователната програма в доучилищния период. А този период, недвусмислено, когато е прекаран в детска градина, е втора социална система в живота на всеки индивид след семейството, което пък превръща тази първа в живота на детето учебна среда във водещ фактор, влияещ на поведението. Все пак основните фактори на социализация за всяко едно човешко същество от най-ранна възраст са семейството, възпитателно-образователната среда, групата на връстниците. В обучителната среда се изграждат най-солидни и непоклатими образци на поведение, било то позитивни или негативни, които директно имат отражение и върху дискриминационното поведение, особено в доучилищния период. Отново от този период, всеки дори най-малък акт на дискриминационно поведение резултира

във вредното въздействие и рефлектира върху децата, като се създава у тях чувство за малоценност, подценяване на собствените възможности и способности, несигурност, усещане за нежелание и отхвърляне, които пък, от своя страна, се пренасят и в учебния процес и реализация на детето. Именно в тази крехка предучилищна възраст у децата се заражда и започва да се формира личната и социалната идентичност. И тъй като децата в предучилищна възраст прекарват голяма част от своето ежедневие в средата на детската градина, в подготовка за следващ етап от своето обучение и развитие, в среща с възпитателните процеси, детските градини са мястото, където е най-резонно децата да се срещнат за първи път с понятието дискриминация, неговите особености и характеристики.

Олвеус⁴⁾ казва, че „индивидът е тормозен тогава, когато е беззащитно изложен продължително време на многократни негативни действия“. Именно в духа на това изказване децата трябва да се научат на това какво е дискриминация, да различават, да се противопоставят и прочие, както биха се научили да смятат, да четат, на рисуват. Защото, ако децата не знаят за дискриминацията, те няма да могат да я различават. Ако не се научат да я различават, дискриминацията много лесно може да премине в тормоз, с неговите различни проявления. Тънка е нишката, която дели дискриминацията, като проявление на неравноправно отношение, и тормоза, който е подбуден от агресия, която пък е проявление на несъгласието на един индивид с това, което представлява или е друг индивид.

Важно е да се отбележи също така, че дискриминацията най-често се случва в общността, най-вече в учебните заведения, през поведението на другите деца. И нейните проявления, несъзнателни такива, се наблюдават още в предучилищна възраст, което включва периода от третата година до постъпването в първи клас. Но защо именно тогава? В този период от своето развитие децата подсъзнателно не допускат до себе си други деца, които се различават от тях. Това се дължи на факта, че те се объркват и не знаят как да реагират и какво поведение да предприемат. Често това им объркване рефлектира в отрицателно, дискриминационно, неприемливо поведение. Децата невинаги могат да обяснят с думи това, което чувстват, страховете си, поведението си, нито да направят причинно-следствена връзка между различното дете и своето отношение. И тук идва важната роля на възрастния, на педагога. Той може с педагогически похвати не само да покаже на децата, но и да ги научи, да изгради у тях представи, да ги възпита в недискриминация, като част от здравите основи на развитие на личността, които се полагат у децата още в предучилищна възраст и се развиват на по-късен етап. Нещо повече, обучението, приучаването, образоването в антидискриминация би рефлектирало в реална и по-висока самооценка, чувствителност към социалните норми, редуциране на вероятността от участие в дискрими-

национни проявлениа, мотивация и повишаване на социални компетентности, произтичащи от това.

Преподаване на антидискриминация в предучилищна възраст

Дискриминацията за деца в предучилищна възраст може да бъде трудна за възприемане. На тази възраст децата все още нямат изградената способност да правят сложни корелативни връзки. Поради тази причина обучението по антидискриминация е по-редно да се приеме и приложи не просто като обучение, а като фасилитиране, тоест като процес на улесняване, подпомагане, провокиране процеса на разбиране и разграничаване. Този процес може да премине през няколко различни етапа и нива, които в своята цялост да доведат до разбиране, вникване, осъзнаване и прилагане на антидискриминацията от децата на 5 – 6-годишна възраст.

Обучението на децата по въпроса с дискриминацията в предучилищна възраст може в най-общ план да подпомогне:

- психическото им израстване;
- развитието на способността да различават дискриминацията, както и нейните проявления;
- приучаването към противодействие на различни проявления на дискриминация;
- изграждането на ясни граници за добро и лошо поведение, обидно и приемливо, дискриминационно и недискриминационно;
- способността да се разграничава поведение, което е приятно, и такова, което е недопустимо, прояви на скрита дискриминация, които създават усещане за дискомфорт.

В частност, може да въздейства на емоционалното развитие чрез:

- изграждане на самочувствие;
- насочване към позитивна себеобич;
- създаване на усещане за равенство с другите.

Интелектуалното развитие чрез:

- използване на познания за предишен опит;
- разграничаване на добро от лошо;
- способност за правилен избор.

Развитието на различни активности чрез:

- пресъздаване на личния пример;
- инициатива за вземане на правилни решения;
- разрешаване на конфликтни и/или проблемни ситуации.

Емпирично изследване

Обект на изследването са десет педагози, ангажирани в предучилищен етап на образование.

Предмет на изследването са предразположенията и практиките, свързани със запознаване на децата с дискриминацията, нейните проявления и последствия.

Обхватът на изследването включва единствено предучилищните групи в детски градини от малки провинциални градове със смесено население – в частност градовете Кърджали и Хасково.

Хипотезата на изследването е, че въпросите, свързани с дискриминацията, все още не са залегнали в необходимото количество в учебния процес на децата от предучилищен етап. Поради тази причина е използван въпросник под формата на анкетна карта с отворени отговори. Всеки въпрос дава свобода за разписване на изчерпателен отговор, който е задължително да бъде даден. Няма ограничение в дължината или обема на отговорите. Въпросникът цели да даде общ поглед към готовността на учителите да разглеждат темите, свързани с дискриминацията в нейните различни форми, да взаимодействат на случаи на дискриминация, да подготвят образователно и емоционално децата за среща със и противодействие на проявления на нетолерантност от тяхна страна, към тях самите или на други хора към трети лица. Към информацията за попълващия се изисква посочване на стаж на длъжността и общ педагогически стаж, тъй като това помага за по-адекватно анализиране на практиката по преподаване на въпросите, свързани с дискриминацията, сред младшите и старшите учители. Възрастта на децата също е от значение, тъй като тя би дала отговор на въпроса дали е заложена в предучилищното образование и дали съществува практика за запознаване на децата с дискриминацията като проблем. Отговорът на въпроса дали групата на конкретния преподавател се състои от деца от един или от различни етноси, предопределя нуждата от по-сериозно разискване на въпросите за етносите и етническата дискриминация. Неоспорим факт е, че децата са родени без усета да нараняват другите, да ги делят според различни признаци, или казано по друг начин – да дискриминират, но по примера на възрастните, в това число родители и други членове на семейството, започват да го правят. В случай че вече се срещат наценки на този вид неприемливо, дискриминационно поведение, учителят следва да предотврати и противодейства на това още в зародиш и дори преди да се е проявило открито.

Информация за попълващия

Име:

Длъжност:

Стаж на тази длъжност:

Общ педагогически стаж:

Възрастова група на децата:

Вид на групата (етнически смесен/несмесен):

Информация за контакт:

Анкетна карта

1. Присъстват ли теми, засягащи директно дискриминацията като негативен феномен, в годишното разпределение?

а. Да. Преминете към следващия въпрос!

б. Не. Моля, опишете защо!

2. Кои теми, засягащи въпроса с дискриминацията, се включват като част от различните занимания на децата?

Теми
Същност на дискриминацията
Дискриминация по пол
Дискриминация по етнос
Дискриминация по религия
Дискриминация по цвят на кожата
Дискриминация по социален статус
Дискриминация на хора в неравностойно положение
Други (Моля, посочете!)

3. Какви специфични резултати, в това число отношения, умения и знания, се постигат с разглеждането на горепосочените теми? Моля, опишете!

4. Провеждате ли допълнителни дейности, засягащи въпросите за дискриминацията и недискриминацията, равнопоставеността и толерантността? Моля, опишете!

5. Родителите ангажирани ли са с тези допълнителни дейности?

а. Да. Моля, опишете по какъв начин!

б. Не. Моля, опишете защо!

6. В случаи на дискриминация между самите деца какви методи на противодействие прилагате? Моля, опишете!

7. Прилагате ли методи за превенция на случаи на насилие и тормоз между децата, базиращи се на различни видове дискриминация?

а. Да. Моля, опишете какви!

б. Не. Моля, опишете защо!

8. В случаи на дискриминация имате ли осигурена от детската градина възможност за възползване от външна помощ, в т.ч. психолог, педагогически съветник, старши учителите или друг специалист?

а. Да. Моля, опишете какъв!

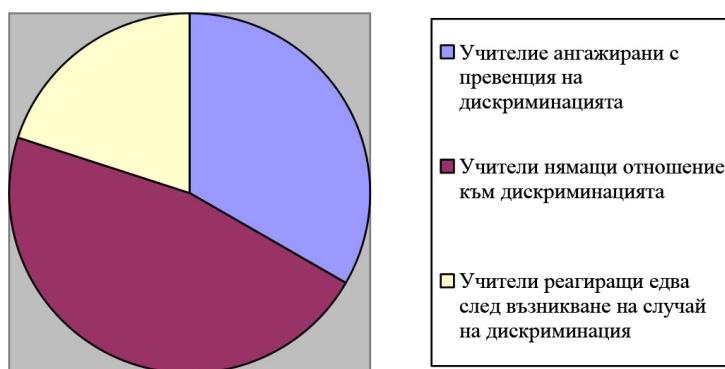
б. Не. Моля, опишете защо!

Резултати от изследването

Едва един на десет учители залага на дейности, засягащи въпросите за дискриминацията, равенството и приемането на другите такива, каквито са. Всеки трети учител прилага различни методи за превенция на дискриминацията, а всеки пети разисква въпроса едва след възникване на конкретен казус, свързан с липса на толерантност. В процеса на изследването, при провеждане на разговори педагозите признават, че въпросът за дискриминацията като явление следва да се разисква с децата по-обстойно, от възможно най-ранна възраст както в институциите, така и в семейната среда. Педагозите, които не разискват този въпрос с децата, споделят че ще положат усилия това да се промени през следващата учебна година.

Фигура 1. Учители, заложили на обучение в антидискриминация в своята програма

Фигура 2. Педагози, работещи по посока предотвратяване актове на дискриминация

Фигура 3. Обобщени резултати от емпиричното изследване

Заклучение

Прилагането на правата на децата служи, за да ги предпазва от нечестно отношение, от неправомерни действия спрямо тях, от третирането им по нехуманен и неприемлив начин. Едно от тези права е правото на антидискриминация, което включва равни възможности и третиране без оглед на пол, раса, цвят на кожата, религия, здравословно състояние, сексуална ориентация, социален статус и други на децата. Дискриминацията, като феномен, добива все по-застрашителни размери и все по-често и активно се налага уповаването на тази точка от Конвенцията на ООН за защита на децата. Но не е достатъчно само правото да не бъдат дискриминирани, да се признае на децата. То трябва да бъде прилагано от обществото. А преди това трябва да бъде изучено от децата във възможно най-ранна възраст, в която те са способни да разберат, възприемат, асимилират и приложат всичко това – в предучилищна възраст. Най-добрият механизъм е включване на темите за дискриминацията и антидискриминацията в курса по гражданско образование на децата на 5- и 6-годишна възраст. Това може да се случи, като се обърне повече внимание на децата, които са относими към уязвими групи; чрез прилагане на ефективни начини за защита на децата; увеличаване на информираността по проблемите със спазване на правата на децата и антидискриминация. Защото децата, които са запознати с негативното явление, наречено дискриминация, могат да го различават, да го стопират, да му противодействат.

БЕЛЕЖКИ

1. Конвенция на ООН за правата на детето.
2. Т.1, чл.2, Конвенция на ООН за правата на детето.
3. Чл.12, Конвенция на ООН за правата на детето.

4. Дан Олвеус – пионер в изследване на тормоза, преподавател по психология.
5. Джорова, Б., 2016. Права на децата и възпитателни методи на родителите: държавната политика за защита на децата и семейството в България. International Scientific and Practical Conference “World Science”, Vol. 4. Абу Даби.
6. Комитет по права на детето към ООН. (2013). Конвенция за правата на детето – Общ коментар № 14, Шестдесет и втора сесия. Женева.
7. Латимер, К. § Шишка, Я., 2011. Правата на детето за всички деца! Приложение на Конвенцията на ООН за правата на детето по отношение на децата с интелектуални затруднения. Брюксел.

ЛИТЕРАТУРА

- ГАНЕВА, З., 2013. Лонгитудно изследване на етническата дискриминация на младите българи в периода 2004 – 2012 г. *Psychological Thought*, 6(2), 296 – 316.
- ДОНЧЕВА, И., 2017. Правата на детето през погледа на детето. *Педагогически форум*, 1, 27 – 33.
- ДЖОРОВА, Б. § КОЛЕВ, Й., 2006. Правото на детето на свобода и собственост (Идеи на реформаторската педагогика в днешен отглас). *Предучилищно възпитание*, 19 – 21.
- ДЖОРОВА, Б., 2019. *Правно образование в предучилищна възраст*. София: Авангард Прима.
- ЙОРДАНОВ, И. § ЗАХАРИЕВ, Б., 2014. *Ранното детско развитие – перспективи, предизвикателства и отговорности*. Пирози: UNICEF.
- КИСЬОВА-ИВАНОВА, СТ., 2015 – 2016. *Рискове от отпадане от образователната система на деца в начална училищна възраст – причини, превенция и реинтеграция*. Стара Загора: Тракийски университет.
- МАТЕЕВА, С., 2014. Правна култура и възпитание. София: *Юридическо списание на НБУ*, 4, 7 – 17.
- ЧУТУРКОВА, К., 2019. *Фактори, оказващи влияние върху правната социализация на подрастващите*. София: Българска академия на науките.
- ЧУТУРКОВА, К., 2015. *Институционална закрила на децата в контекста на Конвенцията на ООН за правата на детето*. Благоевград: Н. Рилски.
- ЯНКУЛОВА, Р., 2015. *Правата на децата и мястото им в българския конституционен модел*. Правна мисъл, 2, 3 – 23

REFERENCES

- DONCHEVA, I., 2017. Pravata na deteto prez pogleda na deteto. *Pedagogicheski forum*, 1, 27 – 33 [In Bulgarian].
- DZHOROVA, B. § KOLEV, Y., 2006. Pravoto na deteto na svoboda i sobstvenost (Idei na reformatorskata pedagogika v dнешen otgлас). *Preduchilishtno vazpitanie*, 19 – 21 [In Bulgarian].

- DZHOROVA, B., 2019. *Pravno obrazovanie v preduchilishtna vazrast*. Sofia: Avangard Prima [In Bulgarian].
- GANEVA, Z., 2013. Longitudno izsledvane na etnicheskata diskriminaciya na mladite balgari v perioda 2004–2012 g. *Psychological Thought*, 6(2), 296–316 [In Bulgarian].
- IORDANOV, I. & ZAHARIEV, B., 2014. *Rannoto detsko razvitie – perspektivi, predizvikatelstva i otgovornosti*. Pirozzi: UNICEF [In Bulgarian].
- KISIOVA-IVANOVA, ST., 2015–2016. Riskove ot otpadane ot obrazovatelната система na detca v nachalna uchilishtna vazrast – prichini, prevencia i reintegraciya. *Studentski Almanah*, 3, 24–38.
- MATEEVA, S., 2014. Pravna kultura I vazpitanie. Sofia: *Yuridichesko spisanie na NBU*, 4, 7–17 [In Bulgarian].
- TCHUTURKOVA, K., 2019. *Faktori, okazvashti vliyanie varhu pravната socializaciya na podrastvashtite*. Sofia: Balgarska Akademiya na Naukite [In Bulgarian].
- TCHUTURKOVA, K., 2015. *Institucionalna zakrila na detcata v konteksta na Konvencyata na OON za pravata na deteto*. Blagoevgrad: N. Rilski [In Bulgarian].
- YANKULOVA, R., 2015. Pravata na decata i myastoto im v balgarskiya konstitucionen model. *Pravna missal*, 2, 3–23 [In Bulgarian].

THE PROBLEM OF DISCRIMINATION IN PRESCHOOL AGE AND ITS IMPACT ON CIVIC EDUCATION

Abstract. The aim of this theoretical study is to describe the features of discrimination and protection from such in preschool ages. The main task of the article is to shed light on discrimination against children, its outcrops and ways to resolve cases of discrimination, intentionally or accidentally, periodically or systematically occurring in the preschool environment. The limitations of the work are related to the inclusion of children only in preschool age.

Keywords: discrimination; civic education; children's rights; antidiscrimination; preschool education

✉ **Ms. Panar Kyazim, PhD student**

ORCID ID: 0000-0001-7694-5105

VUZF University

Sofia, Bulgaria

E-mail: pkiazim@vuzf.bg